

SAĞLIKLI SANAYİLEŞMENİN SOSYAL TEMELLERİ

Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven

Sağlıklı bir sanayileşmenin temelinde yer alan bütün sosyal şartlar "Sosyal Gelişme" kavramına girer. Şu halde, "Sosyal Gelişme" sağlıklı bir sanayileşme için en zaruri ve hayati mahiyetteki temeldir. Bundan ötürü sosyal gelişmeye elverişli olmayan kültürlerin hâkim olduğu ülkelerin sanayileşmesi sağlıklı bir sanayileşme değildir. O halde sanayileşmemizin henüz hızlı bir tempoya kavuşmadığı bir dönemde, şimdiden, sosyal gelişmeyi sağlayıcı tedbirleri almamız ve sanayileşme politikamızı sağlam bir temele oturtmamız gereklidir.

Genel Sosyoloji kitabımızın (I. Ü. Gazetecilik enstitüsünce yapılan) ilk baskısında ilk defa kullandığımız "Sosyal gelişme" kavramı, batı kaynaklarında pek kullanılmıyordu. Söz konusu kitabı hazırlarken, incelediğim kitaplardan sadece birinde "sosyal gelişme" kavramına yaklaşan izahlar bulmuştum. Bundan ötürü, İslamın önerdiği "ideal kültür"e yönelmenin şartlarını ifade eden "sosyal gelişme" kavramını açıklarken, "kurtarıcı bir hareket" olarak bu kitaptan dip not göstermeye yönelmek zarureti hasıl olmuştur⁽¹⁾

Niçin "kurtarıcı hareket" diyoruz? Çünkü, yıllar boyunca biz hep batı kültürüne ve Batılı'lara göre düşünmeye şartlandırılmışızdır. Batı kaynaklarından dip not göstermeksizin yeni bir kavramı, üstelik kendi kültürümüzün verdiği ilhamla ortaya atmaya, o yıllarda cesaret edebilmek kolay değildi. Bu cezazetsizlik yüzündendir ki, kültür kavramını bile yanlış bir şekilde, Batılılar nasıl tarif ediyorsa öyle tarif etmeye yöneldik. Halbuki, Batı sosyoloji kaynaklarında verilen kültür tarifi onların kendi kültürlerine göre doğru, fakat bizimkine göre yanlış. Onlar kendi kültürlerini dikkate alarak kültürün tamamen insanlar tarafından sosyal anlamda yaratılmış olduğunu haklı olarak belirtiyorlardı. Çünkü kendi dinlerinin temel mesajını değiştirmişlerdi. Halbuki bizim kültürümüzün sosyal gelişmeye yol açan kısmı bize vahiy yoluyla ve din kanalıyla kazandırılmıştır. Biz bu değerleri hazır bulmuşuzdur. Tıpkı toprak örtüsünü, atmosferi, ozon tabakasını, ay, güneş ve bitkileri hazır bulduğumuz gibi hazır bulmuşuzdur. Manevi kültürümüzün sömürüyü önleyen, insan hakları getiren, eşitliği, adâleti, elde edilen statüler nizamını sağlayan ve angaryayı engelleyen kavramlarının hepsi de vahiy kanalıyla bize intikal ettirmiş o türlü değerlerdir ki, İslâmı ilgisi olmayan topluluklar XX. asırda bu kavramlardan bazılarına hâlâ tam anlamıyla ulaşabilmiş değillerdir.

(1) A. Vermeulen - C. Sanders, *A Study in Development*, Rotterdam University Press, Hollanda, 1970, sf. 16

Bize göre kültürün şöyle tarif edilmesi gerek: "Kültür, zaman içinde cemiyetimin tecrübelerinden elde ettiğimiz ve İslâmiyetin bazı hallerde bu tecrübelere lüzüm bırakmaksızın bize, hazır olarak verdiği manevî değerlerle, maddî değerlerimizin bir bütünüdür".

İşte, kültür kavramının tarifinde nasıl batı'dan ayrılmamız gerekiyorsa, aynı şekilde genel gelişme çizgisinde yürürken de onlardan farklı merhaleleri aşmamız gerekmektedir. Bize göre unsurlarını vahyin tayin ettiği öyle bir temel aşama vardır ki, bunu, yâni bu aşamayı hiç yaşamaksızın batı ülkeleri gibi doğrudan doğruya iktisadî gelişme ve büyüme safhalarına atlamak tehlikelidir. O halde, iktisadî büyümenin en önemli faktörlerinden biri olan sanayileşmenin batı'daki temelinde bir noksanlık, bir boşluk vardır.

Bu boşluğu hisseden batılı iktisatçılar sırf maddî- ekonomik bir muhtevaya sahip olan ve nüfus başına millî gelirin (veya reel hasılanın artmasını ve bunun sonunda tasarrufların büyüüp kapital formasyonunun meydana gelmesini ifade eden "İktisadî gelişme" kavramının noksanlığını "iktisadî büyüme" kavramı ile telâfi etmeye çalıştılar. "İktisadî büyüme" ise nüfus başına isabet eden reel hasıla büyümekte iken, bununla birlikte teknolojik ilerlemenin ve eğitim gibi, teşkilâtlanma gibi rasyonel zihniyete yönelme gibi nüfusun kalitesinde de bir düzelmenin meydana gelmesini ifade eder. Ancak, bir husus açık bir gerçektir: Adına ne derlerse desinler, cemiyetteki sosyal değişmeyi tespit eden iktisatçılar, cemiyeti daha mükemmele götüren değişme merdivesinde, daha yukarı basamaklara sağlıklı bir şekilde çıkabilmenin şartı olarak maddî unsurların yani sıra, nüfusun kalitesini meydana getiren manevî unsurlarda da uygun değişikliklerin vuku bulmasının bir şart teşkil ettiğini anlamışlardır. Ne varki, ele aldıkları kalitatif vasıflar, hep ekonomik (yani maddî) zenginleşmeyi devamlı kılmaya yarıyacak vasıflar olmuştur.

Böyle olunca Batı sosyoloji literatüründe de "ilerleme" ve "tekamül" kavramlarının anlamlarını kesinliğe kavuşturabilme güçlüğü belirmiştir. Sosyal gelişme bir ilerleme midir? Yoksa tekamül müdür? Sosyoloji'de sırf olan ile (realite ile) ilgilenip, olması lazım gelenle ilgilenmenin ahlâkîlik sayıldığı ve ilim dışı kabul edildiği dönemlerde kavram keşmekeşi başlar. Batılılardan bazıları hem olması gerekeni ele almayı ahlâkîlik sayıp, ilmîlik görüşü açısından bunu incelemeyi reddetmişler, hem de ekonomik refahı arttırmak meselesi söz konusu olduğunda, hemen planlama, reform projeleri yapma gibi faaliyetlere girişerek, bunları ilmî faaliyet saymışlardır. Böylece, her planın ve her reform projesinin uygulamada başarılı olabilmesini bazı insanların ve grupların bir ölçüde fedakarlığa râzı olmasıyla yürüeyebileceği gerçeğinin görmezlikten geldiği devreler yaşanmıştır.

Şimdi "Sosyal gelişme" hakkındaki (İslâmiyetin yozlaştırılmamış hali ile ihtiva ettiği özdeğerlere dayalı olan) tarifimizi ortaya koyabilir ve bu tarife göre "Sosyal gelişme" yi gerçekleştirmeden iktisadî büyümeye ulaşabilmiş bazı ülkelerde ve kendi kültür

değerlerinden koptuğu için sosyal gelişme durumundan uzaklaşmış olan ülkemizde, sanayileşmenin yarattığı problemleri ele alabiliriz.

Gelişme seyri için sosyal gelişme'nin kronolojik bakımdan önde gelmesi gerekir. Fakat unsur zenginliği bakımından gelişmişliğin 3. merhalesidir. Unsur zenginliği en az olan ilk merhale tamamen maddi-ekonomik nitelikte olup, nüfus başına milli gelirin büyümesini ve tasarruflar yoluyla kapital formasyonunun da artmasını ifade eder ve iktisadî gelişme adını alır.

Unsur zenginliği bakımından 2. merhale İktisatî büyümedir. Bu ikinci merhale, "nüfus başına isabet eden real hasıla'dan başka, cemiyetin teknolojik, iktisadî ve demografik vasıflarında da, reel hasıla artışı ile atbaşı giden süratli ve destekleyici bir yükselişi ifade eder"⁽³⁾ ve ekonomik büyüme ismini taşır. Ne varki ekonomik büyümenin gerektirdiği demografik özellikler her ne kadar (rasyonel düşünce, kâr ve kazancı arttırma ve teşkilatlanma arzusu gibi) nüfusun moral karakterlerinde meydana gelen bir değişme olarak tarif e alınsa da, bu değişmelerin hepsi ancak maddi tatminin ve refahın artışına hizmet eden fikri ve hissi değişmelerdir.

Üstelik şu noktaya da işaret etmemiz gerekir. Batı Sosyoloji literatüründe bu iki kavram, yani İktisadî gelişme ve iktisadî büyüme kavramları da çeşitli iktisatçılar tarafından nasıl kullanılırsa kullanılsın, mühim olan husus, sırf maddi kültür unsurlarının yeterli görüldüğü bir anlayıştan, bunlara manevi kültür unsurlarının (fakat sadece refah artışına hizmet eden manevi kültür unsurlarının) da eklenmesi gerektiği anlayışına batı âleminin yükselebilmüş olmasıdır. Bundan fazlasını, yani sırf refah artışıyla ilgili olmayan diğer bazı manevî kültür unsurlarının da dikkate alındığı bir merhaleyi tarif ve izah etme işini maddeci kültür çevrelerinde bulmak zordur.

Halbulki, kronolojik bakımdan önce gelmesi gereken ve unsurları açısından en zengin olan bu 3. merhale yani sosyal gelişme merhalesi diğer iki merhaleden üstündür:

İlk olarak, sosyal gelişme merhalesinin diğer iki merhaleden daha fazla kültür unsurunu ihtiva ettiği söylenebilir. Çünkü, sosyal gelişme bir taraftan nüfus başına reel hasılanın ve kapital formasyonunun artmasını ve bunu sağlayacak fikrî ve hissi temâyüllerin nüfusa hâkim olmasını ifade eder, fakat diğer taraftan, refahın yükselmesi gayesiyle hiç ilgili olmayan manevi unsurları da ihtiva eder. Bunlar zihniyet yapısı bakımından nüfusun ve prensipleri bakımından müesseselerin mânâ etrafında bütünleşmesine yol açan manevî değer hükümleridir. O halde, sosyal gelişmeye manuz kalacak olan cemiyetlerin

a) İnsanların yaratıcılığını doygunluk sınırı olmayan manevi gayelerle devamlı surette arttırmaya hizmet eden bazı pekiştirici prensip ve değerler etrafında bütünleşmekte olan,

(3) Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji, Fliz yayını, Genişletilmiş IV. Baskı, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1986, sf.327, Daha geniş bilgi için Bk: Richard E. Easterlin, Economic Growth, International Encyclopedia of the Social Sciences, cilt IV, 1968, SF.395*

b) İktisadî büyüme maruz kalarak reel hasıla artışım gerekleştirmeye devam den,

d) Artan reel hasılanın mümkün olduğu kadar âdil bir ölçüde paylaşıldığı ülkeler olmaları gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu tarifin unsurlarından birincisine söz konusu pekiştirici prensipler madde ve mânâ hedeflerinin birbirini tamamlaması prensibi ile fert ve cemiyet menfaatlerinin ayrılmığı idrakinin yaygınlaştırılması prensipleridir.

Bu prensipler yükselme devri Osmanlı cemiyetinin sosyal müesseselerinde önemli ölçüde mevcuttu. Sosyal gelişmenin işareti olan bu mânâ etrafında bütünleşme, dış görünüşü birbirinden çok farklı olan çeşitli müesseselere, biraraya geldikleri zaman tek bir mânâlı bütün meydana getirmekten ibaret bir iç özellik kazandırıyor. Maliye müessesesi, toprak düzeni veya tarım müessesesi, ilim, sanat, askerlik, sanayi, vakıf müesseseleri hep aynı pekiştirici prensipleri (yani fert ve cemiyeti, madde, mânâ hedeflerini bütünleştirme prensiplerini) bir iç özellik olarak ihtiva ediyorlardı⁽⁴⁾.

Sorokin'in resimli bilmece misali mânâ etrafında bütünleşmenin ne demek olduğunu anlamamıza yardım edebilir. Bilmece sormak istediğimiz bir kimseye kendisine göstermeden çizdiğimiz bir resmi, meselâ bir ev resmini yine ona göstermeksizin üçgenler, dörtgenler, beşgenler meydana getiren çizgilerle parçalara bölüp bu çizgiler üzerinden keserek, sadece parçaları göstersek ve bunları mânâlı bir bütün meydana gelecek şekilde birleştirmesini istesek, bu şahıs, bilmeceyi çözemez. Fakat, evin resmini başka bir kağıda çizerek ona gösterip parçaları tam böyle bir resim meydana getirecek şekilde birleştirmesini istersek bu fert, bilmeceyi çözer. Çünkü, dış görünüşü itibariyle birbirinden tamamen farklı olan bu üçgenlerin, beşgenlerin bütünleştirici manasım (yani pekiştirici prensibini) ona bildirmişizdir. Bu prensip onların biraraya geldikleri zaman bir mânâ etrafında bütünleşmeleri prensibidir. (Misalimizde bir ev meydana getirmeleridir).

İste, yükselme devri Osmanlı cemiyetinde de müesseselerin dış farklılıklarına rağmen, hepsinde birer iç özellik olarak iki prensip rol oynuyor ve onları mânâlı bir bütünleşmiş sosyal yapı halinde pekiştiriyordu. Bu prensipler fert ve cemiyet menfaatlerinin paralelliğine dair bir yaygınlaşmış idrak ve maddeyi bir seviyeden sonra mânâ hedeflerine yükselişin basamağı (yani vasıta) olarak kullanma eğilimiydi. Bu eğilim orta sınıflaşmayı teşvik ediyor, orta sınıflaşma iç pazarın alım gücünü genişletiyor, bu da sanayii (yani o zamaki zenaatleri ve küçük sanayii) teşvik ederek ekonomik büyüme yol açıyordu.

Bu pekiştirici prensiplerin tıpkı ev resmini bütünleştiren üçgenler dörtgenler gibi, tarım, maliye, İslâm felsefesi, vakıflar... gibi sosyal yapının çeşitli unsurlarına ve müesseselerine nasıl nüfuz ederek sosyal yapıyı bütünleşmiş hale getirdiğini burada tek tek

(4) Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Genişletilmiş IV. Baskı, Flaş Matbaası, İstanbul, 1987, sf. 161-162*

her müesseseyi ele alarak izah etmemize gerek yoktur⁽⁵⁾. Fakat sanayi müessesesini (konusuza girdiği için) ele almamızda fayda vardır.

İslâm dininin üç önemli prensibi yükselme devri Osmanlı sanayiine sosyal yapının manalı bütünlüğünü tamamlayan bir parça bir (unsur) olabilme özelliği veriyordu. Bu prensiplerden birincisi "yer yüzünde ne varsa bunların hepsinin bütün kullar için yaratılmış olduğu" prensibidir. Âdetullah böyle olunca, zenaatkârlar da ona uymak luzumunu hissediyorlardı ve ancak zenginlerin satın alabileceği pahalı emteayı imal etmekten imkân nispetinde kaçınarak, zengin fakir herkesin kullandığı harcıâlem malları imal etmeye yöneliyorlardı. Bundan ötürü dokumacılık, halıcılık, çömlekçilik... gibi zenaatlerde çalışan küçük sanayi erbabının kârı, fiyatların yüksekliğinden değil, imalatın fazlalığından kaynaklanıyordu. Onlar o devrin bu günküne nazaran daha basit olan teknolojiyle daha fazla çalışmak suretiyle hayatlarını kazanırken halka hizmet etmenin ve âdetullahı uymanın verdiği manevi tatmini elde ediyorlardı.

Küçük sanayi erbabının harcıâlem malların imalatına rağbet etmeleri neticesinde bu imalat şubelerinde kalite yükseliyordu. Meselâ "kumaşlar XV ilâ XVI. yüyülda "heft renk" (yani yedi renkli) oluyor ki, böyle bir kumaşı bu gün bile dokumak, hatta resmini basmak bir hünerdir. Halbuki, kumaş mevzuu memleketimizde ele alındığı sırada, tanınmış yabancı sanat tarihçileri XV. asırda iki renkli kumaşın bile dokunduğunu kabul etmiyorlardı"⁽⁶⁾ Altın telli kemha denilen ve XVI. yüzyıl başlarında 11. beyazıt için dokunmuş olup halen Topkapı müzesinde bulunan bir kaftan, kumaş tekniğinde ne kadar ileri olduğumuzun açık bir kanıtıdır. "1.40 boyundaki bu parçada hiç bir motif tekrerr etmemekte (yani hiç bir yaprak, hiç bir çiçek tekrar gözükmemekte) dir. Kaftanlık Çin kumaşları hariç tutulursa, tekrerr etmeksizin bu şekilde bezenmiş bir kumaşa başka milletlerde rastlanamaz"⁽⁷⁾

Dokumacılıkta ve diğer sanatlarda İslâmiyetin canlı varlıklara ait motifleri yasakladığı, resim ve heykel imaline zenaatkarların yönelmeyişlerinin de bundan ileri geldiği iddiası tamamen asılsız bir iddiadır. Çünkü, Kuran-ın seb'e suresinin 13. âyetinde Süleyman peygamberin hizmetinde çalışanların kendisine heykeller yaptıkları hususu, hiç bir yasaklayıcı, ifadeye müracaat edilmeksizin, hatta âyetin sonunda "kullarımdan şükreden azdır" ifadesine dahi yer verilerek, sanat eserlerine de şükredilmesi gerektiği vurgulanmak suretiyle belirtilmiştir. Keza, resim yasağı iddialarının yükselme devrinde hiç bir şekilde dini kökenli olduğuna inanılmadığını gösteren bir kanıt da Avrupa kiliselerinin sipariş ettiği kumaşları dokurken sanatkarlarımızın bu kumaşlarda İsa'yı ve Meryem'i resimlerle göstermekten kaçınmamış olmalarıdır. Bu konunun bir uzmanı, resimli kumaşlardan bahsederken şunları yazmaktadır."Bu kumaşlar tetkik edilince, çiçek süslemeleri

(5) Bu hususta Bk: Amirkan Kurtan Bliğiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, sf. 161-182

(6) Tahsin Öz, *Osmanlılar Devrinde Resimli Türk Kumaşları*, V. *Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, *Türk Tarih Kurumları Basımevi*, Ankara, 1960, sf. 446

(7) Tahsin Öz, *Aynı Kitap İçindeki Aynı Tebliğ*

tamamen Türk işi olduğu gibi, dinî resimlerin (İsa ve Meryem resimlerinin) de şark iconographie'sinden intikal ettiği beliriyor. Kumaşın tekniğine gelince, Bursa'da dokunduğu anlaşılıyor"⁽⁸⁾

O halde, İslâmiyette hiç bir yasak olmadığı halde, Türk sanat'kârlarının resim, heykel gibi pahalı san'atlara değil de, harcıalem malların imaline yönelmelerinin sebeplerinden biri insanları bazı maddî güzellikleri putlaştırma hatasından korumak olsa da, asıl sebep, madde ve mânâ hedeflerini dengelemek, fert ve cemiyet menfaatlerini uzlaştırmak suretiyle ulaşılabilecek mânâlı bütünlüğü cemiyete kazandırabilme hedefiydi.

Yükselme Devrinde sanayimize hâkim olan ikinci İslâmî prensip, lüks ve ihtişâmî önleme prensibiydi. Bu prensip birincisi ile birlikte uygulandığı zaman şu neticeler ortaya çıkıyordu: Önce, kalabalık bir zenaatkar-küçük sanayici kitlesinin harcıalem malların imaline yönelmeleri bolluk yarattığı için sanayileşme, aynı zamanda orta sınıflaşmaya imkân veriyor ve gelirleri yükselen halktan kişiler, tararruf yapabilme imkânını buluyorlardı.

İkinci olarak, kalabalık bir zenaatkârlar grubu belli sanayi şubelerde faal hale geçince, nüfusun mutad olarak % 2'si süper zekalı fertler olduğu için bu üstün zekâların o san'at Şubesindeki sayısı artıyor ve onların san'ata yönelmiş olan yaratma gücü modeller ve metodlar halinde açığa çıkıyordu. Bu da milli gelirin daha fazla artmasını harcıalem malların bollaşması dolayısıyla bu gelirin daha âdil paylaşılmasını yahî orta sınıflaşmayı teşvik ediyordu.

Yükselme Devrinde sanayimize hâkim olan ve sosyal gelişmeye yönelmiş bir yapıya sahip olmamız dolayısıyla mükemmel bir şekilde uygulanan 3. islâmî prensip "her türlü ilim ve bilgileri öğrenmek ve başkalarına öğretmek gerektiği ve bunları gizlemenin haram olduğu hususundaki prensipti"⁽⁹⁾

İlk iki prensip dolayısıyla harcıalem mallar imal eden sanayi şubelerinde toplanan süper zekaların kendi san'at dehaları ile ortaya koydukları yenilikleri hasis bir bencillik duygusuyla sırf kendilerine hasretmeleri 3. prensip vasıta ile engellenmiş ve eğitim teşvik edilmiş oluyordu. Çağın sanat eğitimi de okullarda değil, küçük sanayi işletmelerinde gerçekleştirildiği için bu üçlü çark, mükemmel bir şekilde işleyerek temelinde, sosyal gelişmeyi sağlayan prensipler bulunan bir sanayi sektörünün iktisadî gelişmeye ve büyümeye hizmet etmesini sağlıyordu.

Aslında bu prensiplerin İslâmî nitelikte olması bizi yanıtmamalıdır. Çünkü bunlar aynı zamanda ilmi prensiplerdir. Nitekim, modern işletme ilmi de önce kâr'ı düşünmenin değil, iyi hizmet vermeyi istemenin kâr artışının en sağlam garantisi olduğunu bildirmektedir.

(8) Tahsin Öz, *Aynı Tebliğ*, sf. 447

(9) Amiran Kurtakan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, sf. 166

Bu sağlam yapısına rağmen Osmanlı İmparatorluğunun duraklama ve gerileme durumuna geçmesi ve nihayet yıkılması, içten ve dıştan etki yapan pek çok faktörün tesiri altında gerçekleşmiştir. Fakat, bizce en önemli faktör, sosyal gelişme karakteristiğini yaratan prensiplerin Türk-İslam grup tarafından dikkate alınmamaya başlaması, hatta bilinmez hale gelmesidir.

Duraklama ve gerileme devrinde olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de sosyal gelişme prensiplerini ve bunların sağlam temeli olan kendi kültür değerlerimizi yitirdik. Bundan ötürü iktisadî büyümeyi sağlayabilecek faktörlerden biri olan sanayileşmemiz sosyal gelişme temeline oturtulmuş değildir. Tıpkı batı ülkeleri gibi bizde de sosyal gelişme temelinden mahrum olarak iktisaden büyüyen cemiyet yapısı çeşitli tehlikelerle karşı karşıyadır. Bu tehlikeleri bir kaç nokta etrafında şöylece toplayabiliriz:

I- Yabancılaşma Problemi

Yabancılaşma kavramı beş faktörün etkisi altında ferdin, çalıştığı çevreye, müesseselere, normlara, kültüre ve kendine yabancı gelen tutumlar içerisine girmesidir.

Ferdin çalıştığı çevreye yani iş çevresine yabancılaşması, yabancılaşmanın birinci şekli olup, kudretsizlik ismini taşır. Teknik iş bölümünün aşırı ölçüde uygulandığı, kitlevi üretim yapan modern sanayi işletmelerinde işin biteviyeleşmesi sermayeden yoksun fertlerin beklentilerini gerçekleştirebilme imkânlarından onları yoksun bırakmaktadır. Fertler, özellikle işçi sınıfı orta çağın, küçük sanayi işletmelerinde çalışan ve nihai mamulün üretimindeki bütün safhalar kendi gözü önünde cereyan ettiği için mamulün mükemmelliğinden kendine bir iftihar payı çıkarıp kendi kudretini müşahade etmekten bir tatmin duyabilen, işçisinden farklıdır. Modern işçi böylece kontrol etme kudretinden yoksun olduğu objektif iş çevresi ile subjektif beklentileri arasındaki teztattan kaynaklanan bir yabancılaşma durumuna maruz bulunmaktadır. Fertler kendi hayatlarını, o hayata anlam veren dengeli bir eksen etrafında düzenleyemedikçe aşırı sanayileşmenin ister istemez beraberinde getirdiği kudretsizlik durumuna tahammül edemezler.

O halde yabancılaşmanın ikinci şekli anlamsızlık'tır. Çünkü fertlerin kudretsizlikten doğan yabancılaşmayı yok edebilmeleri kendi şahsiyet yapılarını ancak dengeli bir eksen etrafında kurup geliştirmelerine bağlıdır. Bir anlam etrafında (yani pekiştirici prensiplere göre) ferdin ve cemiyetin bütünleşmesi, aynı zamanda müesseseler arasında dengeli bir mânâ etrafında bütünleşmenin sağlanamaması XX. arastında batı âleminin karşılaştığı en mühim problemlerden biridir. Anlamsızlık halinde "dikkatimizi çeken husus anlam olarak nitelendirilen hedefin tek taraflı (maddi) bir karektere sahip olmasıdır. Batı cemiyetlerinde hâkim olan kültür, genellikle iç ve dış âlem (madde ve mânâ hedefleri) arasında bir bütünlük kurabilecek ideal kültür niteliğine sahip olmadığı için aşırı fertçilik akımlarını, Nasyonel Sosyalizm gibi aşırı cemaatçi akımlar takip edebilmektedir. Şu halde fert ve cemiyeti sanki birer kefesine alan terazinin kâh fert, kâh cemaat kefesinin ağır bastığı ve öteki kefenin tamamen önemsizleştiği haller göze çarpmaktadır. Bu da anlam-

sız bir, tek taraflılığın varlığına yol açmaktadır"⁽¹⁰⁾ Bizim kendi kültürümüzün madde ve mânâ arasında ahenk kuran kendi sağlam eksenini kaybetmiş olmasından kaynaklanan netice, uzun yıllar sanayi işçilerimizin tek bir kitle halinde meşru iş mücadelesi yapacak yerde, kendi içlerinde birbiri ile mücadele eden gruplara ayrılmalarıdır. Bunun neticesinde sendikaların içinde kadrolaşma hareketleri başlamaktadır. Z.F. Fındıkoğlu'nun çevirdiği bir makalesinde Bennu Sarol, kadrolaşmanın doğurduğu menfi neticelere misal olarak, anlamsızlık bunalımına düşmüş. Alman sanayi işçilerininin bir zamanlar maruz kaldıkları tehlikeli durumu izah etmektedir. Bennu Sarol'a göre 1945'de başlayan birinci safhada Alman işçileri yıkılmış iş yerlerini memnuniyetle, bazen karşılıksız olarak, inşa ya çalışmışlardır. Hür surette sendikalarını kurmuşlardır. 1948 ile başlayan ikinci safhada işçiler Rus cennetinin cehennemliğini farkettiler. Her tarafta sefalet vardır. 1950'den sonra hareket başlayacaktır⁽¹¹⁾. Bennu Sarol, yavaş yavaş sendika hürriyeti elden gidiyor-ken iş sahiplerinin de istiklallerini kaybettiklerini ve sendikalarda kadrolaşma hareketinin başladığını belirtmektedir. Sözde işletme içi demokrasiyi temsil eden üretim meclislerine sızan, çoğu kabiliyetsiz maceracılar, aktivizim adı altında ücret artışı olmaksızın çalışma saatlerini artırma hareketine girişmişlerdir. Başka bir milletin Alman milletinden olan kadrocular yardımıyla kendisini sömürdüğü gerçeği Alman işçi sınıfı tarafından anlaşılınca herşeyden önce kadrocuları saf dışı etmek için gereken tedbirler alınmıştır. Demek ki, sırf maddi gayelerden oluşan bir anlam ekseninin neticede anlamsızlığın ta kendisi olduğu ergeç anlaşılmakta, fakat zaman kaybedilmektedir.

Yabancılaşmanın 3. şekli normsuzluk'tur. Bir cemiyette dengeli bir eksen teşkil eden pekiştirici prensiplerin mevcut olmaması halinde, ferdin itaat arzusunu dikkate almayan sosyal normlar teşekkül etmeye başlar. Bu durumda normlar, ana norm olan cemiyeti tevhit edici birlik ve bütünlük norm'una uygun olmaktan çıkmış demektir. Sosyal gelişme temelinden ve ideal kültürden mahrum cemiyetlerdeki insanların bu tezat (bu uyumsuzluk) karşısında, tezadın kaynağını sosyal yapıda bulanları ihtilalci bir eğilime kapılırlar. Tezadın kaynağını kendilerinde bulanlar da kendi beklentilerinden vazgeçebilmek için mistik bir eğilime kendilerini kaptırırlar. Halbuki, bir ülke, özellikle İslâmın öz değerlerini yozlaştırmadan muhafaza edebilmiş bir İslâm ülkesi ise fertler ihtilale de, mistisizme de yönelmezler. Çünkü ihtilal, mânâ birliğini hiç'e sayan bir maddecilik ve mistisizm ise dünyevî maddi hususlara sırt çeviren bir maneviyatçılıktır. Halbuki İslâmın öz değerlerini mükemmel bir şekilde işlemiş olan tasavvuf akımı, madde ve mânâ, fert ve cemiyet arasında ahenkli bir bütünlüşme sağladığı için bu türlü cemiyetlerde yabancılaşma yaratacak bir normlar çatışması ortaya çıkmaz.

Yabancılaşmanın dördüncü şekli olan soyutlama da, gerek batı ülkelerinde gerek kendi kültüründen kopmuş ülkemizde sanayileşme akımından bazı problemlerin ortaya çıktığını görmemize imkân veren bir yabancılaşma şeklidir.

(10) *Amiran Kurtan Bilgiseven, Aynı eser, sf.304*

(11) *Bennu Sarol, Rus İdaresi Altındaki Almanya'da Vukua Gelen İşçi İhtilâlinin Sebepleri, Çeviren: Ahmet Halil (Ziya Fahri Fındıkoğlu), İs Mecmuası cilt: XIX, sayı :9, sf. 15-16*

Soyutlanma, kültürün değişkenliğinden kaynaklanan bir yabancılaşmadır. Kültürde, özellikle maddî kültürde meydana gelen değişmelere ayak uyduramayan fertler, cemiyetten soyutlanmış duruma düşeceklerdir. Meselâ teknik ilerlemeler sonunda işçinin verimliliğinin arttığı bir ülkede buna paralel olarak işçi ücretlerini arttırmayan veya işçiye kolektif pazarlık gibi bazı haklar verilmesini hoş karşılamayan iş verenler cemiyetten soyutlanmış duruma düşerler. Fakat ülke, öz değerlerini yozlaştırmamış bir İslâm ülkesi ise, böyle bir ülkedeki sanayileşme akımının temelinde sosyal gelişme vardır. Bu da ücreti verenler ve alanlar arasında bütünlük idrakinin geçerli olması anlamına gelir.

Nitekim "Sosyal ilim görüşü açısından (sadece yükselme devrinde değil), hatta duraklama ve gerileme devrinde, Osmanlı Türklerinin cemiyet bütünlüğünü tehdit edebilecek alt-üst, işçi-işveren tezadını ortadan kaldıracı tedbirleri alabildikleri görülmektedir. tevhitçi (bütünlükçü) görüşün işçi-işveren münasebetlerine yansıyan bu tatbikatına çok iyi bir misal olarak 220 yıl önce ilk defa Türkler tarafından Kütahya'da fincan imalathanelerinde uygulandığı belli olan toplu sözleşmeye ait vesikayı gösterebiliriz"⁽¹²⁾. Bu vesika, yükselme devrindeki sosyal gelişme prensiplerinin (yani cemiyeti pekiştirici prensiplerin) yer yer duraklama ve gerileme devrinde dahi işlediğini göstermektedir. "İlgililer, günümüzden 220 yıl önce yapılan bu (200 maddelik) sözleşmedeki maddelerin şartırcı nitelikte olduğunu belirterek, bugünkü toplu iş sözleşmelerinin, bahsedilen sözleşmenin düzeyine ulaşmadığını kaydettiler"⁽¹³⁾. Büyük sanayi ve işçi sınıfı şuurunun henüz kuvvetlenmediği Osmanlı ülkesinde böyle bir olayın cereyan etmesi işveren çevrelerinde sosyal gelişme prensiplerinin kabule mazhar olduğunu gösteren en sağlam delildir.

Nihayet yabancılaşmanın son şekli, kendine yabancılaşmadır. Bu da insanın kendi nevine, yani ferdin ferde ve cemiyetin cemiyete, yabancılaşmasıdır. Yabancılaşmanın bu son şekli bütün dünya üzerinden kalkmadıkça bir ülke ne kadar sosyal gelişme zeminine oturmuş olan bir sanayileşme olgusunu gerçekleştirirse de, yabancılaşma eğilimine maruz bulunan diğer ülkelerin sanayileşmesinin mahzurlarını ve zararlarını yüklenmek zorunda kalır. Meselâ onların sanayi artıklarını getirip kendi denizlerine boşaltmasından kaynaklanan zararlara katlanması kaçınılmaz bir netice olur.

2) Kuruluş Yeri ve Çevre Kirlenmesi Problemi

Sosyal gelişme zeminine oturtulmamış bir sanayileşme olgusu mutlak surette ülkenin kendi sınırları içinde de kuruluş yeri seçiminde egoizme kapılmanın yarattığı çevre kirlenmelerine yol açar. Mesala Adapazarında sanayileşmenin doğurduğu pek çok kuruluş yeri problemlerinden birini de işletme sahiplerinin bütünlükçü bir görüş açısından mahrum olmaları teşkil etmiştir. Aynı akarsudan gıda sanayii için istifade etmek üzere o akarsuyun kenarında gıda mamülü üreten bir işletmenin kurulmasından bir süre

(10) *Amiran Kurtan Bilgiseven, Aynı eser, sf.304(12) Amiran Kurtkan Bilgiseven, Din Sosyolojisi, sf. 348*

(13) *Nur Taşlıca, Dünya İlk Defa 220 Yıl Önce Kütahya'da Toplu Sözleşme İmzalanmıştı. Tercüman Gazetesi 8 Mayıs 1984.*

sonra başka bir işletmenin aynı suyun yukarı taraflarında kurularak o suya artık maddele-
rini atması neticesinde, gıda sanayii işletmesinin su arıtma tesisi yapmak zorunda kalma-
sı, bunun açık bir kamıdır.⁽¹⁴⁾

3) Tarım ve Sanayi Sektörlerinin Dengesiz Kalkınmasından Doğan problemler

Sanayinin gelişmesi, şehir bloklarının (metro-politan aggregate) doğmasına yol açmaktadır. Bir şehir bloku, en az 50.000 nüfuslu, fakat çok defa her biri milyonlarca nüfusa malik birçok şehirlerin etrafındaki banliyö sahalarını yuta yuta büyüyüp bitişmelerinden meydana gelen ve bazen bir ülkenin belli bir kısmını baştan başa kaplayan bir şehirleşmiş bölgedir. Bloklaşma, sanayilemenin hem neticesini teşkil etmekte, hem de sanayileşmeyi teşvik etmektedir. Ülke nüfusunun önemli bir kısmının şehir bloklarında toplanması, önce tüketim malları imaleden işletmelerin blokta çoğalmasına daha sonra bu fabrikalar için makine imal eden işletmelerin aynı şehirleşmiş bölgede yer almasına yol açar. Böylece aşırı şehirleşmiş olan bu bölgelerde doğan çocuklar ailelerinin bulunduğu yerlerde iş bulup yerleşme eğiliminde oldukları için, diğer taraftan köydeki makineleşme dolayısıyla köy'den şehire göçmenler geldiği için şehir bloklarının nüfusu gittikçe artma eğilimindedir. Memleketimizde İstanbul-Adapazarı-Izmit bloku gibi birkaç şehir bloku daha teşkkül ettiği taktirde köy'ün problemleri sanayileşmenin ve şehirleşmenin doğurduğu problemlerle birbirine karışmış olarak ancak sosyal gelişme şuuruna sahip idareciler tarafından halledilecektir. Çünkü, bu türlü aşırı bir sanayileşme ve şehirleşme cereyanı (birinin mamullerini öbürü hammadde olarak kullandıkları ve sürüm sahasının da hemen içinde yer aldıkları için nakliye masrafları çok düşük olan ve istedikleri kalitede işçiyi kalabalık bir işgücü potansiyeli içinden seçebilen) sanayi işletmeleri için ne kadar cazip olsa da, gelecek bakımından tehlikelerle yüklüdür.

Bu tehlikelerden birincisi tarım sektöründe verimliliğin yeterince artmaması halinde, şehir bloklarındaki nüfusu besleyebilme güçlüğünün ortaya çıkması ihtimalidir. Çünkü, şehire göç dolayısıyla köy nüfusu oran itibariyle azalmaktadır. Fakat tarım sektöründe modern metotlara ve makineli üretime geçilmek suretiyle köyden şehre göçen insanların yerini makinelerin alması, Türkiye gibi küçük mülklerin çoğunlukta olduğu bir tarım sektörüne sahip ülkelerde ekonomik bakımdan güçtür. Çünkü, küçük çiftçinin makineyi alacak gücü mevcut olmadığı gibi küçük mülkler fizikî bakımdan da makine kullanılmasına elverişli değildir.

Buna rağmen, mesalâ Türkiyenin en zengin bölgesi zannedilen Marmara bölgesinde, Biga Çevresindeki köylerde traktör sayısındaki artışın fakirlikten ileri gelidiği, köy sosyolojisi kitabımızın birinci ve ikinci baskıları esnasında tarafımızdan yapılan ve sonuçları kitapta izah edilen, makineleşme konusundaki iki araştırma ile tespit edilmiştir.

(14) Amiran Kurtkan Bilgiseven Bilgiseven, Adapazarının Sanayileşmesi, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi yayını, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, sf. 18-19

Senelere evvel olduğu gibi, 1987 yılı sonlarında da çoğu cüce ve küçük mülk sahibi ve bir kısmı da tamamen topraksız olan Biga çevresi köylerinde traktör sayısı artmaktadır. Çünkü, mülkler o kadar küçük hale gelmiştir ki, aileyi beslemeyecek kadar küçük olan mülkünü satan bazı köylüler bu para ile traktör satın alarak ücret karşılığında arazi sürmek suretiyle ailelerini geçindirmeye çalışmaktadırlar. Yani, traktör sayısındaki artış, zenginlikten değil, fakirlikten ileri gelmektedir. Traktörle sürüm yaparak hayatını kazanmak isteyenlerin son yıllarda sayısının artması aralarındaki rekabet yüzünden bu şahısları traktör sürücülüğü yanı sıra hayvan beslemeye zorlamıştır. Fakat, mer'a kıtlığı, sulama yetersizliği, Türkiye'de istikrarlı bir süt politikası olmadığı için Holştayn tipi inekler getirilerek başlatılan hayvancılık faaliyetinin sonunda, köylünün çok defa süt ineğini götürüp kasaplara satmak zorunda kalması gibi engeller dahi geçim imkânlarını menfi yönde etkilemektedir. Bundan ötürü birçok köyler, devamlı surette şehre göç vermektedirler. bazı köylerin nüfusu kırk sene evveline göre dahi bir azalma göstermektedir.⁽¹⁵⁾

Fakat, çeşitli bölgelerden şehirlere göçen nüfusun beslenebilmesi için de tarım sektöründe verimliliğin artması gerekmekte ve böylece bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır. Ne varki A.B.D. gibi tarımda verimliliğin son derece yüksek olduğu ülkelerde bile bu defa demokratik temsil meselesi önem kazanmaktadır.

Bu önemli problem, kalabalıklaşan şehirleri beslemek gibi hayati bir rol üstlenmiş olan köy bölgelerinin tarımda prodüktivitenin artması halinde dahi, nüfus azalması yüzünden fazla milletvekili çıkaramayıları problemidir. Böylece prodüktif üretim faaliyetleri ile halkın doyurulması açısından son derece önemli hale gelseler dahi tarım bölgeleri, mecliste kendi davalarını müdafaa edecek yeterli sayıda temsilci bulunduramadıkları için, bu durum köy problemlerinin halli itibariyle olduğu kadar, sanayi gelişmesi açısından da ⁽¹⁶⁾ şehircilik bakımından da, bir kısır döngünün varlığı anlamına gelmektedir. Çünkü tarım bölgelerinin problemlerinin halledilmeyişi tarım ürünlerini pahalı hale getirecek ve sanayide verim artışı dolayısıyla ücretler artsa da reel ücretler düşecektir. Tarım bölgelerinde nüfusun azlığı ve dağınlığı sendikalaşma imkânlarını dahi tehdit etmektedir. Diğer taraftan az seçmene sahip olan bu تنها bölgelerin alt yapı problemleri hükümetçe ihmal edildiği takdirde, zirai ürünler pahalılaşmakta ve sanayi işçilerinin alım gücü zayıflamaktadır.

İşte, ister gelişmiş ister gelişmekte olan ülke durumunda bulunsun, her ülkede demokrasinin dahi halletmekten aciz kaldığı mesele, sanayileşmenin sosyal gelişme temelinden yoksun bir sosyal yapının unsuru olmasından kaynaklanmaktadır. İdareciler, madde ve mâna hedeflerini, sektörlerle milli ekonomiyi, fert ve cemiyet menfaati idraklerini birlikte ele alabilme kudretine ulaşmadıkları sürece, bu kısır döngünün kırılabilmesi mümkün değildir.

(15) Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Köy Sosyolojisi*, Filiz Yayını, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1988 İlk Araştırma sonuçları için sf. 105-116'ya ve ikinci araştırma için sf. 117-129'a bakılabilir.

(16) Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Köy Sosyolojisi*, sf. 94.

4) Otomasyon ve Robot teknolojisinin doğuracağı problemler:

"Sosyal gelişme" denilen temele oturtulmamış bir cemiyette sanayileşmenin tehlikeli neticelerinden biri de verimliliği arttırmak için mekanizasyonun ileri seviyelerine ve robot kullanımına geçilmesinden kaynaklanır. Eskiden A.B.D.'ye nazaran işçi verimliliğinin daha düşük olduğu bazı Avrupa ülkelerinde ve Japonya'da robot kullanılmaya başlanması verimliliğin önemli ölçüde artmasına yol açmıştır.

İlerideki yıllarda Türkiye'de de robot kullanma eğiliminin artmasına yol açacak iki önemli sebep vardır: Bunlardan birincisi dünya milletlerinin teknolojiye ilerlemeleridir. Eğer Ortak pazara gireceksek, mamullerimizin Avrupa pazarındaki diğer ülkelerin mamulleriyle rekabet edebilmesi için bizim de ileri tekniklere geçmemiz gerekmektedir. Nitekim şimdilik batı ülkelerine nazaran iyi bir durumda olduğumuz dokuma sanayiinde bu avantajlı durumuzu kaybetmemek için şimdiden robotlar kullanılmaya başlanmıştır⁽¹⁷⁾. İkinci sebep, çeşitli sanayi dallarında bundan sonra, sırf adale gücü ile hayatını kazanan vasıfsız işçilerin ekmek kapısının zaten önemli ölçüde kapanacak olmasıdır. Kol kuvveti ile yapılan basit işlerin hemen hepsi makine gücü ile yapılar hale gelecektir. Robotların, insanlar için çok tehlikeli olan işleri yapabilmeleri ve biteviyelik arzeden sıkıcı işlerde (sıkılmaktan kaynaklanan) verim düşmesine maruz kalmaksızın, imalatın kalitesini hep aynı seviyede tutabilmeleri de robot kullanılmasını teşvik edecektir.

Bu durumda eğitim yatırımlarının artırılması gerekir. Çünkü, gelişmiş bir teknolojiye dayanan makineleri kullanabilen işçi, artık eskisi gibi vasıfsız değil, makinenin aksaklık yapması halinde bu aksaklığı giderebilecek kadar teknik bilgiye sahip işçi olacaktır. Böylece teknik eğitim de önem kazanacaktır. Fakat, teknik okullar, son derece pahalı eğitim müesseseleridir. Eğitim fonlarımızın azlığı zaten eğitim yatırımlarımızı fazla arttırmaktan bizi alıkoymaktadır. Çünkü eğitim yatırımları dengesiz bir şekilde atılırsa eğitim dışı yatırımlar (fabrika ve diğer iş yerleri için gerekli yatırımlar) azalabilir ve okullardan mezun ettiğimiz gençlerimizin işsiz kalmaları sonucu doğabilir. Bundan ötürü eğitim yatırımlarımızın oram ve miktarı, ister istemez, eğitim dışı yatırımlarla birbirini tamamlayacak kadar sınırlı ve planlı bir seviyede tutulmaktadır. Bu sınırlı eğitim yatırımlarının büyük bir kısmını teknik eğitime yurmalıyız ki, sanayileşmenin gerektirdiği ara insan gücüne ve yüksek seviyede bilgili teknik elemanlara sahip olabilelim. Teknik eğitim görmüş ara insan gücüne duyduğumuz ihtiyaç daha da büyüktür. Sağlam bir sanayileşme atılımı yapabilmemiz buna bağlıdır.

Fakat, böyle bir neticinin elde edilebilmesi için civardaki mevcut liselerin de münavebe ile yararlanacakları pahalı alelyelere sahip çok az sayıda teknik okulların yapılmasını, çok sayıda lise açmaya tercih etmek lâzımdır. Bu kadar az sayıda okul açmak ilgili otoriteler için pek parlak bir siyasi avantaj teşkil etmez. Bundan ötürü hâlen memle-

(17) Sıtkı Gözlü, *Verimlilikte Robot Teknolojisi, İktisat Dergisi, (İ.Ü. İktisat Fak. Mazunları Cemiyeti Yayın Organı), Sayı: 175, (Ekim 1987)*

ketimizde "kendi okulunu kendin yap" kampanyasına katılan hayırsever vatandaşlarımızın (ilk okullara tahsis edilenler dışında) arsa bağışlarını dahi paraya çevirerek biriktirmek ve topluca teknik okul yapımında harcamak lâzımdır, fakat halen bu bağışların hemen hepsi orta okul yapımına tahsis edilmektedir.

Keza, ebeveynlerin de elit olmaya elverişli kabiliyette olmayan çocuklarını yüksek tahsile gönderme arzusunundan vazgeçerek meslekî ve teknik eğitime yönlendirmeleri, milli kalkınmamızın temel şartlarından biridir. Fakat bu neticenin ortaya çıkabilmesi, gerek idari otoritelerin gerek anne ve babaların kendi arzu ve hedefleri ile geleceğe ait milli hedeflerimizi bağlataştırarak kadar birlik şuuru ile yüklü olmalarına bağlıdır ki, bu da sosyal gelişmenin unsurlarından biridir.

İktisaden gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerde, birçok problemlere yol açtığı bilinen sanayileşmenin getirdiği problemlerin halli için hangi tedbirler alınır alınmaz, bu tedbirlerin sosyal gelişme temeline oturtulmadığı takdirde dengesiz bir kültür yapısının ve iç hedeften yoksun bir şahsiyet tipinin ortaya çıkacağı ifade edilebilir. Sosyal gelişme bizim öz değerlerini kaybettiğimiz ve yozlaştırdığımız kendi kültürümüzün karakteristiğidir. O halde, sanayileşmek ve iktisaden büyüebilmek için dahi, hiç vakit kaybetmeksizin bir an evvel kendi kültürümüzün öz değerlerinin yozlaştırılmamış asli hâline sahip çıkmamızı sağlayacak bir kültür politikasını uygulamaya koymamız lâzımdır.

Harcıâlem malların tüketimi açısından alt ve üst tabaklar arasında uçurum denecek kadar büyük farkların mevcut olduğu ve çocukların entellektüel enerjiye çevirmek üzere yeterince hayvani protein dahi alamadıkları ülkelerde, zengin fakir herkesin yeni icatların cazibesine kapılarak ne yapıp ne edip bu malları satın almaları da iki önemli mahzur doğurmaktadır.

Mahzurlardan birincisi, lüks malların kullanımı alt tabakaya kadar yaygınlaştıkça gerçek anlamda orta sınıflaşmaya ulaşmanın yani hayatî ihtiyaç maddeleri tüketiminde eşitliği sağlamanın gittikçe güçleşmesidir. Çünkü, bu durum devletin vergi alabilme gücünü azaltmaktadır. Memleketimizde yukarı tabaka vergi meselesinde en iyi muhasebe uzmanlarının yardımını sağlayabilecek güçtedir. Zaten yukarı tabakaya giren fertlerin sayısı da azdır. Orta tabaka lüks tüketime alıştığı ölçüde hayatî ihtiyaç mallarında kısıntı yapacaktır. Bu da tarım sektörünün islah edilmiş tarım ürünleri üretimi safhasına (yani birleştirilmiş tarım ve imalat faaliyetleri demek olan agribusiness safhasına) ulaşmasını engelleyecektir.

Her gün biraz daha lüks sanayi malları kullanımının artmasından doğan ikinci mahzur, sanayileşmenin, insanların tek yönlü olarak maddeci kültür istikametine yönelmeleridir. Çok iyi biliyoruz ki, ideal kültürden uzaklaşarak sırf maddeci veya sırf maneviyatçı hedeflere doğru gidişin devam ettirilmesi bir noktadan sonra, bu gidişin devam ettiren kültürlerin tarih sahnesinden kayıp gitmesine yol açmaktadır⁽¹⁸⁾. Reklamların art-

(18) Pitirim A. Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, American Book Co. New York, 1941, cilt: I V, sf.5

tırdığı tüketim arzusu, bunun sebep olduğu sanayileşme, ondan doğan şehirleşme, şehir hayatında ortaya çıkan maddeci insan tipi, onun maddi arzularını daha fazla kısırtan reklamlar ve yeniden maddi tatmin sağlayan daha ileri sanayileşme süreçleri birbirini takip ederken, zamanı bol olduğu halde iç âlemine dönecek, kendini anlamaya ve olgunlaştırmaya çalışacak kadar zaman bulamayan insanların ortaya çıkması, ileride sadece makinelerin değil, insanların da robotlaşması anlamına gelecektir.

Zamanımızda fertlerin ekonomik ve siyasi hürriyetleri olmadan ülkelerin kalkınmayacağı gerçeği (kapitalist veya komünist hangi rejime sahip olurlarsa olsunlar) bütün ülkeler tarafından anlaşılmıştır. Bütün mesele, hürriyetin tarifinde düğümlenmektedir. Sosyal gelişme prensiplerinden mahrum oldukları için, fertleri kendi egoizm çemberine hapseden maddeci kültürlerde de, fertlere dünyadan el etek çektiren maneviyatçı kültürlerde de, "ferdî hürriyet" Fedakârlıktan kaçış hürriyeti haline gelmekte ve sanayileşme maddeci kültürlerin hâkim olduğu ülkelerde şimdilik sadece refah artışı sağlasa bile, uzun vadeli olarak maddi ve manevi tatmin sağlayamamakta ve bunlar arasında bir ahenk kuramamaktadır.

O halde, sanayileşmemizi devamlı tatminler dengesi ile birlikte yürütmek istiyorsak, batı kültürünün değil, kendi kültürümüzün (halen unuttuğumuz) asli değerlerine yeniden sahip çıkma hareketinin sanayileşmemizin doğuracağı problemleri engellemeye yarayacak bütün tedbirlerin temelinde yatan ana tedbir olduğunu çok iyi bilmemiz gerekmektedir.

TÜRK AİLE YAPISI ve BAZI MESELELER

Prof. Dr. Mustafa E. ERKAL

İ. Ü. İktisat Fakültesi

Bir toplumda aile yapısı sosyal yapının bir göstergesi olmakta, sosyal ve ekonomik kalkınma ile aile müessesesi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sanayileşme önemli bir sosyal olgu hatta meydana getirdiği sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerle bir süreç olduğuna göre, bu süreç içinde sanayileşmenin aile yapısına tesirlerinden bahsedilebileceği gibi, ailenin de kalkınma ve sanayileşme üzerindeki tesirleri ele alınabilir. Bu tesirler doğrudan veya dolaylı bir şekilde görülebilir. Kalkınmanın, bir zihniyet dünyası tarafından bulunduğu kabul edildiğine göre, bu zihniyet dünyasının en küçük birimi olan ailede müşahhaslaşan bu zihniyet dünyası kalkınmayı müspet veya menfi yönde etkilemektedir. Sosyologlar bu ilişkiyi Japon mucizesi kapsamı içinde Japon ailesi ile Japon toplumunun sanayileşmesi arasında aramaktadırlar.

Şu halde, "Bilgi Toplumu" tartışmalarının yapıldığı günümüzde stratejik kaynak, nakdi sermayeden beşeri sermayeye geçmiş; beşeri faktörün nitelik yönü ele alınır olmuştur. Aile yapısını özellikleri hanehalkının değer hükümleri, tüketim ve tasarruf alışkanlıkları maddi kalkınmaya şekil vermektedir. Bu bakımdan, kalkınma gayretleri içinde olan bir ülkede aileye neden öncelik ve önem verilmesi gerektiği daha iyi anlaşılabilir. Fert-toplum, fert-aile, aile-toplum ilişkilerinin önemini kavramayanlar bundan dolayı günümüzde aileye neden önem verildiğini, DPT tarafından neden özel ihtisas komisyonu kurulduğunu ve aile ile ilgili bir Devlet Bakanlığı'nın bulunduğunu anlayamamaktadırlar.

Bazı çevreler ise, bugün Batı'nın bile terk etme eğilimi içinde olduğu topluma içten bağlılığı reddeden, ferdi tam özerk ve fertçi kılan, her türlü denetim dışılığı esas alan ve ferdin, özgürlükler ütopyasının geçerli olduğu, toplumu hiçleyen bir beldeye yaşadığını farzetmektedirler. Buna dayalı olarak evlenmenin, boşanmanın, toplumun örf ve adetleri ile çelişen bazı sapma davranışların, "sadece ferdi ilgilendirdiği" gibi sosyal boyuttan uzak bir anlayışla ele alındığını müşahade etmekteyiz. Fertte ve ailede meydana gelecek değişimlerin bizzat toplumu etkileyecebileceği, olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabileceği nedense gözardı edilmektedir.